



**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1940**



FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1940

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget efter fotografier av Lennart af Petersens. Första sidan avbildar den på Skansen resta runstenen från Norslunda by, Norrsunda socken, Uppland. Sista sidan återger ett prov på tillverkningen vid Glashyttan på Skansen.

Tryckt hos

Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1940

VARDAGSLIV I 1860-TALET MÖRBYLÅNGA

GARVARESONEN AUGUST FOGELBERGS DAGBOKSANTECKNINGAR

av Gösta Bertel

I samband med en pågående undersökning av det gamla garverihantverket har förf. fått i sin hand en dagbok, som åren 1861—62 och halva 1863 skrevs av Johan August Fogelberg, en vid denna tid 21—23 år gammal garvarson, bosatt i Mörbylånga köping på Öland. Boken, som säkerligen är hemmagjord, är i litet kvartoförmått och innehåller sextio tättskrivna blad, bild 1—2. Denne August Fogelberg var son till garverifabriksidkaren Carl Magnus Fogelberg och hans maka Kristina Åsander, en bonddotter från St. Frö i Vickelby socken, strax norr om Mörbylånga.¹

Då vi närmare fördjupa oss i dagboken, finna vi där ej endast beskrivningar av garveriarbetet utan i ännu högre grad en bild av det liv, som i helg och söcken levdes av en del av borgarsocieteten i den vid denna tid c:a 40-åriga köpingen, ett liv som har åtskilligt av intresse att bjuda på så här 75 å 80 år senare. Vi vilja först med några ord söka karakterisera familjens sociala ställning. Att vara garvare innebar nämligen icke att

¹ Carl Magnus Fogelberg tillhörde en stor småländsk garvarsläkt, som förf. haft tillfälle att närmare skildra i Kalmar läns fornminnesförenings meddelanden 1939. Han innehade ett av Mörbylånga köpings fyra garverier och synes ha drivit detta åtminstone sedan c:a 1840. För många upplysningar står förf. i tacksamhetsskuld till sin fader, kamrer C. A. Bertel, Stockholm, som är systerson till August Fogelberg och uppfödd i Mörbylånga. Dagboken har ställts till förf:s förfogande av ingenjör Gunnar Nyquist, Stockholm. Denne, som även härstammar från släkten Fogelberg, har funnit boken på vinden i sitt föräldrahem, den gamla Fogelbergska gården i Mörbylånga.

vara vilken hantverkare som helst, utan detta yrke var liksom t. ex. färgarens ett fabrikörsyrke, och båda ha hållits litet för mer än många andra hantverksyrken. Den sociala standard, som familjen redan på denna grund intog i ett samhälle av Mörbylångas storlek, förhöjdes i hög grad därigenom, att Carl Magnus Fogelberg under den långa tiden 1847—79 innehade den ansvarsfulla posten som köpingens ordningsman, vilken det bl. a. ålåg att handhava köpingens kassa och räkenskaper. Denna ställning kom även att spela en viss roll i den unge Augusts arbetsförhållanden, som vi snart skola erfara.

Ynglingen skulle givetvis, såsom regeln var med hantverkar-söner, efterträda fadern som garveriets innehavare. Han var den äldste i en syskonskara på två pojkar och fyra flickor och fick, sedan han slutat skolan efter några år i Kalmar läroverk, arbeta i garveriet för att sätta sig in i yrkets alla detaljer. Vi skola här fatta oss kort om garveriet och arbetet därstädes. Bild 4 visar ett garveri av så pass primitiv art, att vi kunna förut-sätta, att 1860-talets anläggning ej kan ha sett mycket annor-lunda ut. Själva garveriet låg ej fullt så centralt som bonings-huset vid torget, bild 6, och därför säger August också alltid, att han är "nere i garveriet", då han uträttar sitt arbete därstä-des. Vari bestod nu detta? En uppräknig av alla de olika slag av arbeten, som August fick utföra, skulle för flertalet läsare en-dast bli en svårförståelig lista över de flesta arbetstermerna inom ett dåtida hantverksgarveri. Vi skola här nöja oss med att kon-statera, att August ännu ej synes ha nått den höga grad av skicklighet, som fordras för finarbetet i ett garveri, framför-allt slutbehandlingen av ovanlädret vid verkstadsbordet. Endast en gång omtalar han, att han får utföra falsningen, d. v. s. det mycket svåra arbetet att skära ytterst tunna spånor ur huden för att åstadkomma en genomgående jämntjocklek. Kanske var det f. ö. denna gång endast den grövre falsningen på ett tidigare stadium i beredningen, som August fick försöka sig på. Annars är det allt slag av grovarbete i "våtverksta'n", som faller på ynglingens lott, d. v. s. skavningar och samtliga arbeten i kalk-och pyrkar samt i olika slags barkkar. Även dessa arbeten fordra

Augusti Månad 1861.

15. Läste jag lite Starbäckes Skapelse ur Sveriges Historien och ströfve
i Råneboholm samt annat, och skapade upp några Halvres Sällskaper
och möta upp 12 Råne Rätt till Bergström m m. på Egen Gård
Carl och jag bjöd af Fr. Håberg ner till gästerna på hans
21 Födelsedag där vi var på Svällan upp på Rammaren
på gården och följde vi sedan ~~med~~ Hofers P&S upp
till Nils Petter Larssons där vi väntade och gästade hem.
16. Sökte ut ur Råne och Doga och Frostas upp på Hå-
den och Lägga Halvresna till rättan m m.
17. Skrifva och Bindit in Rånebok och Svölja upp
Kraftvett ur Råne till Lörking och plöcka af Bittstjär
och på Svällan där vi uppåt vägen där vi skulle möta P
L Hofers men ingen syntes till utan vi vände om hem sedan vi mött
Carl och Fr. Håberg som varit ute och betänksamt och förut var jag
borte till Håberg där Bergman brygger 1 Råne Församling som
vi skulle hafva med på resan till Wärrnäs
18. Har vi uppe Råne 1/2 Stöwing och för till Wärrnäs
Kamrat & Lärare L. J. Bergman och Wärrnäs 1/2 Stöwing

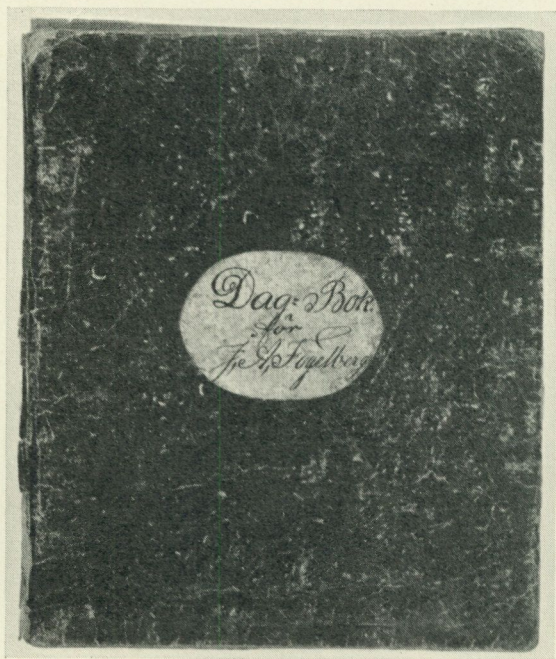


Bild 1—2. August Fogelbergs dagbok. Boken har hemmagjort band med pärmar som sammansatts av hopklistrade pappersblad. Ytterbladet är brunt- och svartmarmorat. Privat ägo.

dock en stor vana för att åstadkomma goda resultat, och icke minst kräva de helt sin man, vad kroppskrafterna beträffar. Endast i fråga om skinnberedningen — möjligen även sulläders-tillverkningen — synes August ha fått deltaga i hela processen, men dessa arbeten voro relativt lätta att utföra. När August t. ex. omtalar, att han sträcker skinn — ett slags uttänjnings- och uppmjukningsprocess — så var detta något, som åtminstone ännu i förra hälften av föregående sekel varje svensk bonde själv torde ha kunnat utföra utan någon särskild yrkesutbildning.

I fråga om handeln med läder synas Augusts kvalifikationer tidigt ha kommit till sin rätt, och det bör i detta sammanhang anmärkas, att han vid mogen ålder alltmer upphörde med garverirörelsen för att slutligen helt ägna sig åt läderhandeln. Redan som yngling får han tillbringa en stor del av sin arbetstid i läderbod och lagerlokaler, där han får taga emot och lämna ut det s. k. lönlädet — d. v. s. av bönderna till beredning inlämnade hudar — föra in detta i den s. k. insättnings- eller läderboken med uppgifter om den önskade beredningen, märka hudar med läderbokens siffer- eller bokstavsnumrering (han sökte även ut lämpliga märkalfabet), som även delgavs kunden i form av en kontralapp, samt slutligen sköta inköp och försäljning av det läder, som bereddes för egen räkning, och icke minst sköta garverirörelsens bokföring.

När det var marknad i Mörbylånga — i juni och oktober — var det givetvis särskilt mycket att göra i läderboden. Tidigare har Augusts fader haft marknadsstånd — åtminstone betalade han år 1844 avgift för hela två stånd — men på 1860-talet nöjde man sig med försäljning direkt ur läderboden. Säkerligen var då också fadern själv närvarande och stod för kommersen, ty August var "ömsom ute och inne i läderboden", så att han kunde även ägna någon tid åt de nöjen marknaden hade att bjuda på. En annan marknad, som var av vikt för garvare Fogelberg, ägde i september rum i Fröbygårde i Vickleby socken. Denna marknad fick den unge läderhandlaren förtroendet att sköta på egen hand, och han omtalar mycket noga, vilka varor



Bild 3. August Fogelberg i 20-års åldern.

han därvid medförde. År 1861 hade han med sig "7 Halfver Sulläder 1 Binsulläders Halfva 3 Svarta Nöthudar 1 st. Hästhud 2 Waxlädershuder 5 Svarta kalfskin 5 st. Waxade Kalfskin 5 Svarta fårskin 4 waxade D:o 5 Barkade D:o". Detta år sålde han för 59 riksdaler och året därpå för 76 riksdaler.

Ett annat för garvaren viktigt affärsföretag var resan till det s. k. lädermötet, d. v. s. den färd en garvare gjorde för att på en eller flera platser, där han stämt möte med bönderna — genom anslag vid kyrkorna eller ibland rentav genom utlysning från predikstolen — lämna ifrån sig färdigberett lönläder och i stället taga emot nya hudar till beredning. Detta viktiga företag, vars lyckliga utgång säkert till mycket stor del berodde på den personliga bekantskapen med kunderna, utförde Carl Magnus Fogelberg själv, och han synes ha rest tre gånger om året,

nämligen i maj, i oktober och i november. Härvid hade August mycket att göra, trots att han fick stanna hemma. Han hade att "söka ut" det läder, som var färdigt och som stammade från den trakt fadern skulle besöka; därefter fick han alltid göra i ordning lasset åt fadern, och vid dennes återkomst slutligen gällde det att lassa av de hemförda hudarna, "rålädet", att sortera och märka dem samt att bokföra dem i läderboken.

August hade således fullt upp att göra med allt möjligt inom garverirörelsen, men han var givetvis icke ensam. Dels torde fadern själv ha tagit en verksam del i arbetet, även om hans tid sannolikt upptogs av åtskilligt utanför rörelsen. Eftersom August fick lov att ta så omfattande del i rörelsens affärsmässiga sida, får man förmoda, att Carl Magnus speciellt ägnade sig åt finarbetet på verksta'n, såsom det ju också ägnar och anstår en gammal mästare inom garverihantverket. Något direkt samarbete med fadern i garveriet omnämner August aldrig — arbetena i våt- och finverkstäderna voro ju också vitt skilda — men däremot arbetar han så mycket mer samman med gesällen, och det är väl nästan troligt, att den senare därvidlag var den ledande.

Men den unge mannen hade ej endast garverirörelsens många olika göromål att arbeta med utan fick även hjälpa till med mycket annat. Genom att fadern var köpingens ordningsman, fick sonen goda tillfällen att förbereda sig för det kommunala värv, som senare kom att åvila honom. Sedan Mörbylånga år 1880 blivit egen kommun, ersattes nämligen ordningsmannasysslan av ordförandeskapet i köpingsstyrelsen, och denna viktiga post innehade August under åren 1887—1900. Redan som yngling fick han utföra en hel del av "grovarbetet" inom faderns maktpåliggande värv. Sålunda finna vi honom omkring årsskiftena sysselsatt med att skriva debetlängder och debetsedlar samt tomtlängder och tomtsedlar, de båda senare sannolikt avseende taxeringen för obebyggda tomter. Mantalslängder fick han även skriva och han synes även ha fått taga verksam del i värden av ett av de viktigaste resultaten av Carl Magnus Fogelbergs arbete för sin köping, nämligen dess hamn, bild 5. Bl. a.

får han rita av en "Hamnkarta till Förslag till Muddring", och t. o. m. en karta över hela köpingen får han på sin lott att rita.

Men det var ej endast för allmänna värv, som Carl Magnus tog sin sons skrivförmåga i anspråk, utan till största delen kom den att utnyttjas för affärsändamål. Att August fick göra en verksam insats i fråga om garverirörelsens insättningsböcker och räkenskaper, hava vi redan hört. Men han fick också syssla med någonting, som kallas "bolagsböckerna", vilket med all säkerhet torde ha avsett köpingens spritbolag, i vilket Carl Magnus Fogelberg — åtminstone ett par årtionden senare — var den störste delägaren. Det fanns dock även annan bokföring att arbeta med, nämligen för jakten Johanna och för hemmansdelar av gården N:o 1 Mörbylånga. Jakten var ju en mycket viktig beståndsdel i en öländsk affärsmans utrustning vid denna tid, då förbindelserna med fastlandet, såväl vad beträffar gods- som personbefordran, utgjorde ett svårt kapitel, trots vissa regelbundna förbindelser. Att denna förbindelsefråga hade sin aktualitet ännu långt senare — trots ökad ångbåtstrafik — visar oss bilden över Mörbylånga hamn från omkring sekelskiftet, där tre sådana jakter skymta bakom det större lastfartyget. Med jakten Johanna har emellertid sannolikt ej endast garverirörelsens fraktbehov tillfredsställts, utan den omtalade bokföringen antyder ännu en inkomstkälla, nämligen frakter även för andras räkning. Man var emellertid ej helt beroende av jakten utan hade även en eka, och att denna ej varit av minsta slaget framgår därav, att man fick lov att vara hela sjutton man för att sjösätta den.

Fabrikör Fogelberg, vilken hade många järn i elden, var även lantbrukare. Han ägde nämligen såväl $\frac{1}{2}$ som $\frac{1}{8}$ mantal av hemmanet N:o 1 Mörbylånga. Sannolikt är det här endast fråga om åker och äng, ty detta innehade han ännu i slutet av århundradet utan att besitta några tillhörande manbyggnader. August hade ej endast att sköta dessa hemmansdelars affärer utan fick även deltaga i själva lantbruket, men eftersom man hade en dräng, synes han ej ha tagits alltför mycket i anspråk härför.

Andra praktiska arbeten, som föllo på Augusts lott, voro hemkörning och stapling samt sågning och huggning av ved. Att köra eller bära vatten torde väl ha varit ett arbete för garveriets räkning, ty vid garverianläggningen hade man ingen brunn, vilket f. ö. måste anses som en svår brist vid ett garveri. Sannolikt gäller det även garveriet, då August en dag i februari måste "göra om några Ljusstickar", ty så primitivt har man säkert icke haft det någonstans i bostaden.

Bland andra hushållsarbeten, vid vilka August fick hjälpa till, var t. ex. gässlakten, vilken ägde rum i december. Sålunda omtalar han, hur han själv stack tolv gäss och systemen Christin tre, under det att den unga Seraphi endast fick en på sin lott. Därefter hjälptes man åt att plocka gässen och repa fjäder till kl. 1 på natten. Följande år voro tre namngivna köpingsungdomar närvarande, då man spritade fjädern, och även om det ej uttryckligen säges ifrån, att de hjälpte till med arbetet, torde man våga antaga det. Sannolikt ha vi väl här en återglimt från gamla tider, då ungdomen samlades hos varandra för gemensam hjälp i fråga om vissa arbeten.

Ett göromål, som sannolikt får anses häntyda på ynglingens spirande elegans, är att "smälta ihop hårpomader", även om det kan tänkas vara ett arbete för hela familjens räkning. Vi lämna härmed grovarbetenas område och återgå till Augusts skrivarbeten, ty sådana omtalas mycket ofta, utan att någon närmare specificering gives — "skrifva m. m." är en rätt ofta förekommande fras. Troligen avses flerstädes den "räknebok", d. v. s. matematiska lärobok, som vid denna tid synes vara föremål för ynglingens stora flit. Han arbetar synbarligen mest med handelsräkning, såsom intresse, betalningsterminers reduktion och bolagsräkning, men även med digniteter, rötter och kedjeräkning brottas han då och då på sin fritid. Han studerar även en "Handbok i Handelsvetenskaperna". I intimt samband med skrivarbetena står tillverkandet av bläck. Efter att den ena dagen ha vägt upp "galläpple m. m. till bläck" och stött det, arbetar han nästa dag med att stöta gummi, varefter han tillsätter bläcket i tvenne flaskor. Att det sålunda beredda bläcket även

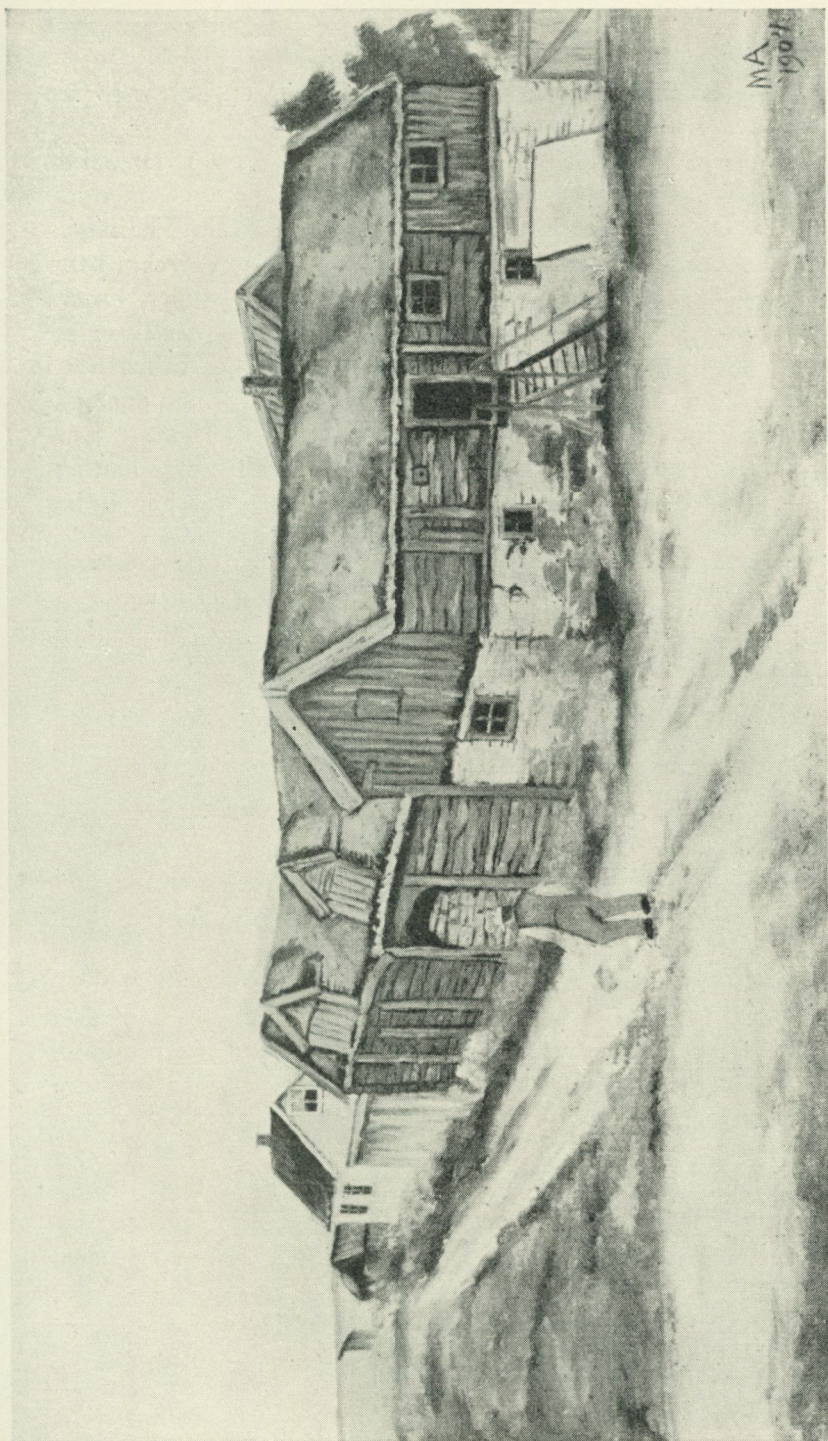


Bild 4. Fogelbergska garverianläggningen i hörnet av Västerlånggatan (t. h.) och Skolgatan. Man ser "drivhuset" med verkstaden i övervåningen (närmast) och "kalkhuset" (med porten), ett lädermagasin (det vita huset) samt taket av ett särskilt "pyrhus" (bakom drivhuset). Den lilla byggnaden längst bort ligger utom tomten. Olfjemålning av fru M. Albin, Stockholm. Ägare: veteraner A. Persson, Mörbylånga.

behövde en viss eftervård framgår av att han ett halvår senare sysselsätter sig med att sila bläck.

Det är på grund av sammanhanget troligt, att nyssnämnda gummi verkligen skulle vara till bläckframställningen, men annars kunde man ha gissat på ett annat bruk därav, nämligen till hoplimning av böcker. Ett av Augusts mest omtyckta hemarbeten synes nämligen ha varit att klippa till papper, linjera pappersark, att klistra ihop dem till böcker och slutligen att binda in dessa. Bl. a. gör han gratulationsböcker och synes i samband därmed vara en flitig versdiktare, varvid han dock påpassligt samlar verser ur poesiböcker, vilka vi icke känna. Där emot meddelar han omsorgsfullt, vilken prosalitteratur han ägnar sig åt. Många gånger är den f. ö. föremål för högläsning i familjen, varvid antingen August själv eller fadern är den föredragande.

Han synes med förkärlek hålla sig till den historiska romanen eller äventyrlitteraturen. Som exempel kunna vi nämna Starbäcks "Berättelser ur svenska historien", en av Walter Scotts romaner, kapten Marryats "Kaparekaptenen" och "Den Allranyaste Robinson", den sistnämnda tillhörande den stora eftersägande "Robinsonadlitteraturen", men just i detta fall behandlande Defoes förebild Alexander Selkirk. Bland de fåtaliga böckerna utom de nu nämnda grupperna är det egentligen endast en enda, som tilldrager sig något större intresse, nämligen "Fanny" av den franske författaren Ernest Feydeau. Denna bok, som utkom 1858, anses nämligen vara en av dem, som beteckna den litterära naturalismens genombrott, och den väckte på sin tid ett oerhört uppseende och blev föremål för mycken kritik, tack vare ämnets — äktenskapsbrott och svartsjuka — djärva utformning. Det är verkligen skada, att den unge romanläsaren även här liksom ifråga om allting annat avstår från varje slags värdeomdöme, då det annars vore intressant att studera, hur man i denna allt annat än litterärt betonade miljö reagerade inför en sådan ovanlig bok.

Den vid högläsning ojämförligt vanligaste boken var emellertid en postilla, ty familjen Fogelberg var, liksom sina sam-

tida i allmänhet, mycket religiös. Ett eventuellt inhiberat kyrkobesök — för Augusts del uppgå de till sammanlagt endast fyrtio tillfällen under två och ett halvt års tid — ersattes nämligen i regel av religiös högläsning, varvid antingen husfadern, farbrodern eller fastern eller något av barnen sköter högläsningen. Att även den sociala ställningens yttre former spelade en viss roll vid de vanliga kyrkobesöken antydes därav, att August synes betrakta det som en förarglig malör, då han på en nyårsdag är tvungen att taga enbetsskjutsen, därför att en svängel till den större vagnen behagade gå sönder, då man skulle bege sig iväg till kyrkan.

Då och då hör man talas om utflykter till olika platser på Öland, givetvis alltid med häst och vagn. Ett flera gånger förekommande mål var Björnhovda, där Augusts farbror Joakim hade bosatt sig, och där han hade startat ett garveri. Den första gången vi finna August i dessa trakter gäller besöket emellertid ej farbrodern, utan ett mycket allvarligare ärende är för handen, nämligen Augusts bevaringsmönstring, som äger rum i Färjestaden. Efter att föregående eftermiddag ha varit hemma och "ställt mig i ordning till Morgondagen", reser han till mönstringen, där han blev "approberad samt betalte 100 Rd Rmt och höll jag 5 fot 8 tum i Längd". Men något militärt resultat söka vi förgäves efter. Den allmänna värnplikten var ju vid denna tid ännu ej fullt genomförd, såtillvida att den värnpliktige hade rätt att i sitt ställe leja en annan, och det är tydligen till detta ändamål, som August använde de 100 riksdaler-na. På hemvägen besöker han familjen Dahm i Björnhovda, Joakims blivande svärföräldrar, och äter där "merafton" samt dricker kaffe. Att det är en ung herreman, som gör denna viktiga resa, se vi därav, att han hade drängen med sig för att se om hästen. Härefter finna vi hela familjen på besök i Björnhovda vid Joakims lysning — varvid f. ö. två av deras skjutsar råkade kollidera och Augusts faster blev så pass skadad, att hon fick stanna kvar hos Dahms — vid hans bröllop och vid hans första barns dop, då såväl Augusts föräldrar som faster, en syster och han själv återfinnas bland dopvittnena. Det kan i

detta sammanhang nämnas, att den unge mannen även vid ett par andra tillfällen fick den hedern att uppträda som dopvittne, nämligen hos ett par familjer i köpingen, varvid han i det ena fallet förärade barnets moder hela 2 riksdaler.

Man hade även andra resmål på Öland, t. ex. morbror Åsanders, hemmansägare i St. Frö. En påskdag, när hela familjen var där, var bl. a. även en viss Nils Samuelsson "inne och skötte fiol", så att även släktbesöken hade sina extra glädjeämnen. Ett resmål, som många gånger innebar såväl besvärligheter som risker, var Kalmar, ty antingen kunde man få uppskjuta en seglats dit på grund av storm eller alltför stark motvind, eller också kunde en slädfärd över isen på vintern få avbrytas på grund av ett utbrytande oväder, och man kunde ha all möda i världen att taga sig tillbaka till fasta landet, under det att isen hastigt bröts upp här och var. Men givetvis var Kalmar den stora metropolen, som man alltsomoftast besökte antingen för viktiga affärers ordnande eller någon gång för att roa sig på teatern eller med ett besök på Kalmar slott t. ex.

Ibland reste man direkt till någon annan plats på det småländska fastlandet, som t. ex. då August, brodern Carl och fyra andra köpingsynglingar en sommardag gjorde en seglats till den vackra herrgården Wärnanäs, belägen ett par mil söder om Kalmar. Det var egentligen godsets stora park — traktens mest framstående exempel på 1700-talets romantiska s. k. engelska parker — som var målet för utflykten, men man synes även ha haft vissa förbindelser på själva herrgården. Vi skola låta August själv beskriva besöket: "...Lade in våra saker i ett Hus vid Hamnen och gick sedan upp i Parken — och var vi vid Paviljongen — och i Mossgrottan. ej långt från densamma inristade vi våra namn i ett träd, och var vi vid Monumentet och Chinesiska lusthuset som var låst der vi tittade in genom fenstret samt vid Barnlusthuset sedan gingo vi uppåt Herregården der vi åt Filbunke, derefter gingo vi åt Ekenäs der vi var inne och Drack Bier hos hamnfogden Olaus Nilsson och ville de andra bada utom M. Widberg och Jag som gingo från dem tillbaka till Wärnanäs igen då vi var hos Trädgårdsmästaren

och bad om lof att få gå in i Trädgården då han stälde en Pojk med oss att öppna och följa med då vi gaf den 3 sk. sedan hade de andra kommit tillbaka från Ekenäs då vi med mycket besvär fick köpa litet Päron och 4 st. Apricoser var. — då Jag köpte 3 stop Päron a 6 sk. (24 sk. Kappen) och 4 st. Aprikoser a 1 sk. B:co st. — S:a 24 sk.” Vi ha här återgivit noggranna sifferuppgifter som ett exempel på Augusts stora intresse för dylika, något som tyvärr måste erkännas vara symptomatiskt med hänsyn till hans senare i livet starkt framträdande intresse för penningen. Vid den nu skildrade utflykten, som tog fyra och en halv timmar i anspråk på bortfärden och två och en halv timmar hem, hade man även andra möjligheter än filbunken och frukten att förhöja det materiella välbefinnandet med, nämligen 5 buteljer punsch, som man hade bryggt den närmast föregående dagen.

Ett rätt utvecklat sällskapsliv florerade inom köpingen med dels talrika familjebjudningar, dels tillfälliga besök hos varandra, det senare givetvis i första hand gällande ungdomen. I fråga om familjeumgänget kan man tydligt urskilja en trängre, mer borgerlig — i ordets inskränkta betydelse — krets. Först och främst ha vi en av Carl Magnus Fogelbergs tre kolleger och konkurrenter, nämligen garvare B. Sjösten, vars söner Samuel och Ernst — särskilt den förre — hörde till Augusts intimaste vänner. Däremot omtalas märkligt nog aldrig någon av de båda andra garvarna i köpingen. Till familjens umgänge hörde också länsmansfamiljen Ekman samt kantor Fahlberg i Kastlösa (grannsocknen söderut) — där man bl. a. var på ”3 söndags Gratulation”, då deras dotter skulle gifta sig — samt kakelugnsmästare Svanberg i köpingen. Även pastorsfamiljen Wimmerström synes ha tillhört denna trängre krets.

Förutom det nu nämnda mera vardagliga sällskapslivet förekom det naturligtvis också större kalas hos Fogelbergs, ty den höga ordningsmannaställningen medförde säkert en hel del representationsplikter. En trettondag säger August, att ”på efm var här Herr-Kalas då jag var ute och Bjudde”, och på hans moders födelsedag tre dagar senare ”var här Fru-Kalas och

några Herrar". En annan viktig dag var Carldagen, vilken år 1862 resulterade i ett "sjelfbjudet Kalas" på kvällen, "då en del Köpings-Herrar var här samt Befallningsmannerna (d. v. s. länsmännen) Uddenberg och Marmolin i Bredinge och hade Capten Lundgren utklipt 2:ne Namnchiffer på var sida om Trappan samt han och några andra skjutit Nästan hela dagen samt uppsatt en flagg på Morgonen vid grinden till gården m. m."

En rätt dråplig kalashistoria förekom ett par dagar i början av år 1862. Den 2 jan. "på efm. var här *kalas* då Presttherskaperna (således även prosten, som var bosatt i Resmo) och Fahlbergs samt större delen av Köpingsherskaperna var här och var kl. ungef. 3 då jag lade mig." Det är nu gott och väl med detta storståtliga kalas, men några dagar senare visade det sig, att det kunde ha sina sidor att vara nödgad till en uppdelning av en mer eller mindre känslig umgängeskrets. Den 5 jan. på e. m. "skulle här vara *kalas* med rästen af Köpingsherskaperna och Bönder men det kom ej några utan blott några st. Bönder."

Att brygga punsch synes för ynglingarna ha varit en kär selsättning, och man tog alla tillfällen i akt, såsom bjudningar, helger och någon kamrats förestående avresa. Vid ett tillfälle brygger August även bischoff, en dryck på vin, vatten, socker och pomerans; August anger dock icke denna eller någon annan sammansättning. Ibland dricker man toddy, men även "bier" och porter synes ha varit lockande för ynglingarna. En av Augusts intimaste vänner, J. M. Widberg, var föreståndare för "brännvinsboden", och man får väl antaga, att deras gemensamma festande har skett till självkostnadspris, varför besök i boden eller på bolagssalen voro nära till hands liggande fres-telser. En söndagseftermiddag voro sålunda såväl pojkar som flickor uppe på bolagssalen "och drack Punsch, då flickorna fick Win och kostade det oss 57 öre hvar på 5 man". Då Ernst Sjösten skulle lämna köpingen, var man inne i brännvinsboden och drack "2 Bouteljer Porter 1 Butelj Bier 1 D:o Öl 1 spets Win 1 d:o arrac 1 finkel 1 kvarter Win på 5 manna hand". Hur det gick denna gång, veta vi icke, men då det var Samuel Sjö-



Bild 5. Mörbylånga hamn omkring 1900. Foto Kullzén. Kalmar museum.



Bild 6. Mörbylånga torg, sett från norr. Mot bakgrunden sträcker sig Västerlånggatan. T. h. Carl Magnus Fogelbergs boningshus, där även läderboden var belägen. Närmast där bortom August Fogelbergs boningshus i senare tid. Bilden härrör visserligen från ca 1900 men torde ändå i stort sett ge en bild av 1860-talets torgbebyggelse. Foto Kullzén. Kalmar museum.

stens tur att bege sig hemifrån, avfestades han också i boden med "Pounsche, Soda, och Kärbsbärsvin", och mängderna synas ej ha varit alltför ringa, ty för Augusts del avslutades det hela med att han lade sig halvklädd! Det är ju möjligt, att detta var ett undantagsfall, och att de uppräknade konsumtionsmängderna mer bottna i ungdomligt skryt än i verkliga påfrestningar, men de allmänna tidsförhållandena torde icke jäva en motsatt uppfattning. Man frestas med hänsyn till ynglingarnas ålder att betrakta det som ett glädjande tecken, att brännvinet knappast omnämnes, men man måste nog i stället tyda detta så, att brännvinet vid denna tid har varit så ytterst vanligt redan sedan barnaåren, att det ej ansetts värt något omnämnande.

Dansgillen förekommo även, men Mörbylångas ungdom hade också enklare sätt att roa sig. Då och då lekte man diverse lekar, och det mest omtyckta synes ha varit att "springa enke leken", vilket man gjorde på torget, i den s. k. Kalvhagen, i garveriträdgården eller i någon annan trädgård. Denna en gång så populära lek kanske läsaren bättre känner igen under namnet "sista paret ut". Man "hoppade hjort", d. v. s. "hoppade bock", och "slog boll", varmed väl sannolikt åsyftas den ytterst vanliga långbolleken. En enda gång omtalas den lek som kanske för de flesta av oss är det mest framträdande minnet av vår barndoms lekar, nämligen "kurra gömma", men det sker under namnet "räkna gömsle", och man hade härför en idealisk lekplats ibland köpingens marknadsbodur.

Liksom såväl ynglingarna som de unga damerna deltagit i änkleken och kanske även andra av sommarens lekar, så hade man bland vinternöjena de för båda könen gemensamma slädpartierna, vilka August vid några tillfällen omtalar, tyvärr dock utan några detaljerade skildringar av arrangemangen. Men den verkliga vinteridrotten — skridskoåkningen — har tydligen, åtminstone ännu under de nu behandlade åren, bedrivits uteslutande av den manliga ungdomen, något som f. ö. synes ha varit förhållandet sedan urminnes tid. (Men redan några år senare har en av Augusts yngre systrar varit ägare till ett par skridskor.) Vid ett tillfälle, då pojkar voro ute på det s. k.

Mörgrundsrevet (ett par km NV. om köpingen) och åkte skridskor, kommo dock en del av flickorna ut och hälsade på dem, varvid de unga kavaljererna körde damerna omkring på drögar, d. v. s. arbetskärlar. Ett motsvarande kavaljersmässigt nöje på sommaren var att ro flickorna i ekor på Kalmar sund.

År 1862 bli August och ett par av kamraterna entusiastiska jägare, på vilkas energi det icke synes vara något att anmärka. Man ger sig iväg hemifrån vid 2—3-tiden på morgnarna, man ordnar en skjutkoja, och man övar sig i målskjutning, men allt förgäves. Antingen ser man icke till något byte — det förefaller vara fågel man åsyftar — eller också lossar man ett eller annat skott, "men", slutar August oftast, "det ville icke lyckas". Man befinner sig ju dock nu i den verkligt martialiska åldern, och August tycks vilja gottgöra, att han året förut köpt sig fri från värnplikten, ty nu deltagar han frivilligt i exercis. Säkerligen ha vi här ett exempel på den just vid denna tid uppblomstrande skarpskytterörelsen, ty man har även i Mörbylånga haft en verklig skarpskyttekår. Vid ett tillfälle omtalar August, hur man så småningom allesamman kom hem på gården och exerceerade i portskjulet, varför man väl får anse truppen ej ha varit alltför manstark. Men annars höll man till i Kalvhagen, och där finnes det ännu en stor sten av c:a 2 m höjd, som har tjänstgjort som bakgrund för skarpskyttarnas målskjutningstavlor.

Friluftsbadet kan ju under föregående århundrade ej på långa vägar sägas ha varit allmänt i bruk, men förekom dock — som det har gjort i alla tider — ehuru olika utbredd i olika kretsar. Bland våra unga borgarsöner i Mörbylånga tycks det ej ha varit allför vanligt, ty det är endast under sommaren 1861, som August omtalar, att man badade i sjön, men då gjorde man det tydligen så mycket mer intensivt. Det är särskilt från själva högsommaren, som badet gång på gång omnämnes, och det är intressant att konstatera, att familjen Sjösten bestod sig med badhus, där ynglingarna ibland klädde av sig. I detta sammanhang kunna vi ej underlåta att omnämna den septembersöndag, då August var hemma från kyrkan och "badade

med vatten". Hur han har gått tillväga vid detta celebra tillfälle, veta vi tyvärr ej, men säkerligen få vi ej tänka oss något badkar av vår tids typ.

Det kan påpekas, att man vid ett av utomhusbaden roade sig med att spela schack, och detta är enda gången, som något spel bland ungdomen omtalas, liksom vanliga sällskapslekar fullständigt lysa med sin frånvaro. Däremot är August en gång närvarande vid en middag i prästgården, då "Herrarna" spela bräde, men själv är han endast passiv åskådare. Förf:s farmor (Augusts yngre syster) har dock som flicka deltagit i sällskapslekar, men även detta var i prästgården.

De nu skildrade lekarna och tidsfördriven ha i stort sett varit tämligen sparsamt förekommande, då det gällt att utfylla ungdomens lediga tid, och det ojämförligt vanligaste tidsfördrivet har varit att promenera omkring med eller utan mål i mer eller mindre tillfälligt sällskap, en i alla tider och på alla platser vanlig företeelse. Oftast promenerar man "uppåt vägen", då man ibland stannar vid den s. k. köpingsgrinden, en grind som fanns kvar ännu ett par årtionden senare, och som betecknade köpingens gräns emot byn. Här synes ha varit en sådan där allmän mötesplats, som förefinnes i de flesta samhällen, men ibland stannade man ej där utan fortsatte upp mot byn. Ett annat vanligt promenadmål var "neråt bryggan", vilket är högst självklart för en hamnplats som Mörbylånga. Under promenaderna hände det, att flickorna plockade blommor, vilket August noga noterar, liksom då brodern Carl passar på att botanisera. Någon gång kunde en söndagspromenad i sällskap med "köpingsdamerna", d. v. s. de unga flickorna, utsträckas till skogen, en på denna del av Öland ej alltför vanlig företeelse, ehuru ek- och hasselskogar funnos på ett par ställen tätt nedanför landborgen. Vid ett tillfälle promenerar man rentav ända upp till Borgby borg, en vacker fornborg, belägen på branten av landborgen, rakt öster om Mörbylånga by.

Dessa promenader voro ju — åtminstone i dagboken — en mycket oskyldig och rätt innehållslös sysselsättning, varför man blir nyfiken, då man helt plötsligt finner dem avbrutna av nå-

got så pass lockande som ett "nattligt äventyr". Detta visar sig dock för den sensationslystne läsaren vara något av en besvikelse men har i alla fall åtskilligt att bjuda på som tidsbild betraktat. Innehållet i Augusts på denna punkt mycket utförliga skildring är i korthet följande. Vid en aftonpromenad en sommarkväll observera ynglingarna, att några av köpingens borgarmamseller m. fl. ("m. fl., d. v. s. pigor") ge sig iväg hemifrån "förklädda", och man gissar, att de ämna sig upp till byn Risinge för att se en brud. Man kommer överens om att följa efter flickorna, och efter diverse besvärigheter hamna också två av pojkarna i bröllopgården, där mycket riktigt de unga damerna befinna sig. De ha där i skydd' av sin förklädnad blandat sig med övriga objudna gäster, som huvudsakligen utgjordes av pigor och drängar, och mamsellerna befinna sig i förstugan, "i vilken de hade haft den oförsämdheten att ej blygas att inträda uti, ända fram i dörren till Bröllopsrummet". Sedan pojkarna gjort fåfänga försök att hälsa på de förklädda flickorna, lämna de dem åt sitt öde, och de senare voro kvar och raljerade — enligt drängen Adolph — ända till pigor och drängar gingo hem kl. 3 på morgonen, "och vad de under den tiden haft för Äfventyr för sig, det är ej känt", slutar Augusts något indignerade skildring.

Denna "äventyrsskildring" ger en strålande bild av hur landsbygdens begynnande urbanisering även sätter sina spår i den borgerliga moralens och anständighetsuppfattningens utbredande, varvid dessa företeelser naturligtvis i första hand få insteg i sådana stadsliknande samhällen som denna lilla köping. Det är givetvis i köpingens överklass, som de först få fäste, under det att t. ex. drängen Adolph torde ha stått kvar på det gamla, minst lika moraliska allmogestadiet, där det ej endast var tillåtet utan rentav en skyldighet att vid sådana allmänt sociala evenemang som ett bröllop ej blott inspektera brudparet utan t. o. m. bröllopgemaket, vilket var en självklar sak, även om man ej själv var bjuden med bland bröllopgästerna. Det är dock kanske frågan om, huruvida icke i detta fall de höga mamsellernas tilltag har väckt en viss uppmärksamhet även

hos dem, som själva för egen räkning höllo fast vid den gamla uppfattningen, ty som bekant gäller alltid i ett konservativt samhälle regeln "noblesse oblige" minst lika starkt hos de övriga som hos den "noblesse", som skall rätta sig därefter. Det är dock intressant att iakttaga, hur pass vag den nya anständighetsuppfattningen torde ha varit hos den uppblomstrande köpingens borgare, ty då Augusts föräldrar och ett par av hans systrar, men icke han själv, voro inbjudna till bröllop i Kastlösa, där kantor Fahlberg gifte bort sin dotter med en lantbrukare Le Grand, var det tydligen ingenting som hindrade August och hans vän Bergman att vid 7-tiden på kvällen taga sig en promenad till Kastlösa "för att se Anette som brud", vilket de gjorde så grundligt, att de ej kommo hem förrän vid 12-tiden på natten.

Vi torde nu ha fått en viss uppfattning om den unge garvarsonens liv under dessa år. Att han ej någonsin gör värdeomdomen om händelser och företeelser omkring sig, är ju för oss hans sentida läsare mycket beklagligt, men har säkert sin orsak däri, att hans anteckningar aldrig ha varit avsedda att läsas av någon annan än honom själv, varför de endast äro att betrakta som minnesuppgifter. Som bekant tror man sig alltid — ehuru säkert i regel med orätt — kunna i minnet behålla de känslor och värdeomdomen, som man uppfylles av i livets olika skeden. Varje läsare gör naturligtvis sina egna reflexioner över olika sidor i det liv, som denne unge man och hans vänner förde, men som ett allmänt omdöme torde man våga säga, att det var ett arbetsamt men lugnt liv, som kanske för flertalet av oss, som leva i en helt annan tidsanda, ter sig alltför sensationsfritt.